

מסכת – מונח הטקסט הכתוב

תקציר

שם היחידה הספרותית של המשנה "מסכת" – במקורו המקראי מציין "בד שעל הנול", מכונת האריגה. המשמעות השנייה בלשון חז"ל היא "דבר קבוע יציב", וממנה נתפתחה המשמעות "יחידת יצירה ספרותית".

במאמר מוכח, שמאפייני הבד שעל הנול אינם דומים למאפייני הטקסט השנוי בעל-פה, אבל דומים מאוד למאפייני הטקסט הכתוב. לכן המעקף הסמנטי מן המוחשי אל המופשט הוא בעל-משמעות "יחידת הטקסט הכתוב".

מקור המעקף הזה הוא, כנראה, בשאילה סמנטית מלטינית, שבה קיימת דו-משמעות דומה במילה *textus*: "בד ארוג" ו"חומר ספרותי". לכן אפשר להניח, שסידור המשניות במסכתות נעשה דווקא בכתב.

מילות מפתח: משנה; תורה שבעל-פה; לשון חז"ל; סמנטיקה.

במאמר זה ננסה להוכיח, ששם חלקי המשנה – "מסכת" – ניתן לכתחילה לטקסט הכתוב, ולא לטקסט השנוי בעל-פה.

בין כל הלומדים והחוקרים מוסכם, שהתורה שבעל-פה¹ הייתה קיימת בהתהוותה – בתקופת התנאים – דווקא בעל-פה, והיא השתמרה על-ידי שינון בקול ועברה מרב לתלמיד על-ידי

1. ראו א' רוזנטל, 'תורה שעל פה ותורה מסיני - הלכה ומעשה', מ' בר-אשר וד' רוזנטל (עורכים). מחקרי תלמוד; קובץ מחקרים בתלמוד ובתחומים גובלים, ב, ירושלים תשנ"ג, עמ' 448-489. הוא טוען (עמ' 455-460), שהמונח "תורה שבעל-פה" הוא קדום, אבל הוא קיבל את מלוא משמעותו רק בתקופה התלמודית. ראו גם י' אלבוים, 'שישה ענייני לשון במקורות חז"ל', סיני, פז, ג-ד (תשל"ט), עמ' קעח-קפ; הנ"ל, 'נוספות על המונח "תורה שבעל-פה"', סיני, פז, א-ב (תש"ם), עמ' פז; י' בלידשטיין, 'לקורות המונח "תורה שבעל-פה"', תרביץ, מב (תשל"ג), עמ' 496-498. הם מוכיחים, שהמונח "תורה שבעל-פה" הוטבע על-ידי אמוראי בבל, אבל המסורת שבעל-פה קדומה היא.

הרצאת דברים.² יש סוברים, שכך הוא הדבר גם ביחס לתלמוד ולשאר הספרות הרבנית;³ אחרים מגבילים את הקיום בעל-פה ליחידות קטנות שבה.⁴ בתרבות היוונית-רומית, שהשפיעה על התנאים ועל אמוראי ארץ-ישראל העדיפו גם כן את המילה השנויה – על הכתובה.⁵ אבל שיג ושיח סביב השאלה הזאת רחב מני-ים,⁶ ואין ביכולתנו ובמטרתנו לסקור אותו.

דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרן על פה, דברים שבעל-פה אי אתה רשאי לאומרן בכתב (גיטין ס ע"ב).

למרות האמור לעיל, ישנן עדויות לנוהג כתיבת הדברים, שהיו אמורים להימסר בעל-פה. עדויות ישירות רבות כבר הובאו על-ידי חוקרים דגולים, שסיכמו את הנושא,⁷ אך רצינו להביא ראיה נוספת ולטעון, שיש הוכחה לכך שסידור המשניות במסכתות נעשה דווקא בכתב.

המילה "מסכת" – מקורה בתנ"ך (שופטים טז 13-14):

וּתְאִמְרוּ דְלִילָה אֶל שְׁמִשׁוֹן עַד הִנֵּה הַתְּלֵת בֵּי וַתְּדַבֵּר אֵלַי כְּזָבִים הִגִּידָה לִי בְמָה תִּאָסֵר וַיֹּאמֶר אֵלַיָּה אִם תִּאָרְגֵי אֶת שְׁבַע מַחְלָפוֹת רֵאשֵׁי עִם הַמִּסְכָּת. וַתִּתְקַע בְּיָתֶד וַתֹּאמֶר אֵלַי פְּלִשְׁתֵּימִי עֲלֶיךָ שְׁמִשׁוֹן וַיִּיקַץ מִשְׁנָתוֹ וַיִּסַּע אֶת הַיָּתֶד הָאָרְגָּ וְאֶת הַמִּסְכָּת.

2. י"נ אפשטיין, **מבוא לנוסח המשנה**,² א, ירושלים תשכ"ד, עמ' 295-297; י' ברנדס, 'התורה והכתובה, שבכתב ושבעל-פה', **דימוי**, 26 (תשמ"ו), עמ' 71-66; ע"צ מלמד, 'התקבולת במשנה', **דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות**, 6, ג (תשל"ג), עמ' 275-291 (מופיע גם בתוך **עיונים בספרות התלמוד**, ירושלים תשמ"ו, עמ' 111-127), ועוד מחקרים רבים.
3. Ch. Milikowsky, 'Status Quaestionis in Research of Rabbinic Literature', **Journal of Jewish Studies**, 39 (1998), pp. 201-211.
4. ש"ש שלוינגר, 'על כתיבת התורה שבעל-פה בומן התלמוד', **סיני**, קיז (תשנ"ו), עמ' מא-ע; T. Fishman, **Becoming the people of the Talmud: Oral Torah as written tradition in medieval Jewish cultures**, Philadelphia 2011, pp. 21-22; H.L. Strack and G. Stemberger, **Introduction to the Talmud and Midrash**, Minneapolis 1992, p. 40.
5. L.C.A. Alexander, 'The Living Voice: Scepticism Towards the Written Word in Early Christian and in Graeco-Roman Texts', D.J.A. Clines, S.E. Fowl and S.E. Porther (eds.), **The Bible in Three Dimensions: Essays in Celebration of Forty Years of Biblical Studies in the University of Sheffield**, Sheffield 1990, pp. 221-247; etc.
6. א' יורב, **השלשלת מאיש לספר: התגבשותה וכתיבתה של התורה המסורה**, ירושלים תשע"א; י' זוסמן, 'תורה שבעל-פה פשוטה כמשמעה – כוחו של קוצו של יוד', **מחקרי תלמוד**, ג, א (תשמ"ה), עמ' 209-384; M. Bar-Asher, 'From oral transmission to written transmission: concerning the meaning of some orthographic forms in the manuscripts of the Mishnah and of rabbinic literature', **Hebrew Studies**, 52 (2011), pp. 201-212; Y. Elman, **Authority and Tradition: Toseftan Baraitot in Talmudic Babylonia**, Hoboken, NJ 1994; B. Gerhardsson, **Memory and Manuscript: Oral Tradition and Written Transmission in Rabbinic Judaism and Early Christianity**, Uppsala 1961, pp. 111 ff.; C. Hezser, 'From oral conversations to written texts: Randomness in the transmission of rabbinic traditions', A. Weissenrieder and R.B. Coote (eds.), **The Interface of Orality and Writing**, Tübingen 2010, pp. 36-51; M.S. Jaffee, **Torah in the Mouth: Writing and Oral Tradition in W. D. Nelson**, 'Oral orthography: early rabbinic oral and written', **Palestinian Judaism, 200 BCE-400 CE**, Oxford 2001; transmission of parallel midrashic tradition in the "Mekhilta of Rabbi Shimon b. Yohai" and the "Mekhilta of Rabbi Ishmael", **AJS Review**, 29, 1 (2005), pp. 1-32; A. Samely, **Forms of Rabbinic Literature and Thought**, Oxford 2007, pp. 116-140; S. Talmon, 'Oral tradition and written transmission, or the "heard" and the "seen" word in Judaism of the Second Temple period', **Text and Canon of the Hebrew Bible**, Winona Lake 2010, pp. 85-124; C. Werman, 'Oral Torah vs. written Torah(s): competing claims to authority', S.D. Fraade, A. Shemesh & R.A. Clements (eds.), **Rabbinic Perspectives: Rabbinic Literature and the Dead Sea Scrolls**, Leiden 2006, pp. 175-197;
7. אפשטיין (לעיל הערה 2), ב, עמ' 693; מ"ד הר (עורך), **התקופה הרומית-ביזנטית: תקופת המשנה והתלמוד והשלטון הביזנטי (640-70)** (ההיסטוריה של ארץ ישראל, ה), ירושלים 1985, עמ' 172-173; כ' רומן וא' שמש, **לגלות נסתרות: פרשנות והלכה במגילות קומראן**, ירושלים תשע"א, עמ' 101-100; **JAAR**, ;101-100; M.S. Jaffee, 'A Rabbinic Ontology of the Written and Spoken Word', pp. 31-44, 243 ff (bibliography on the p. 31).

משמעותה המדויקת של המילה הזאת מובנת רק מההקשר: שערן של שמשון נקלע בחוטים שבנול. על המתקן מתוחים חוטי שתי, ובהם משתלבים חוטי ערב, וכך מתרקם בד. הבד הארוג נקרא כאן "אָרְג", ומחלפות ראשו של שמשון נארגות עם המסכת. עובדה זו מוכיחה, ש"מִסְכָּת" היא מערכת החוטים שעל הנול.⁸ יש המקשרים את המילה "מסכת" ל"מִסְכָּה" (ישעיהו כה 7; כח 20) – "מסכה ארוגה"⁹ ולפועל "נָסַךְ" במשמעות "לארוג" (ישעיהו כה 7, כמו בערבית *nasaha*).¹⁰ גם בארמית הגלילית יש לשורש "נסך", בין השאר, המשמעות "לארוג",¹¹ ובלשון חז"ל המילה "מסכת" משמשת הרבה במשמעות "החוטים שעל הנול" (משנה כלים כא, א; אהילות ח, ד; נגעים יא, ט; תוספתא נגעים ה, יא; ספרי זוטא במדבר יט יא; ירושלמי, שבת יג, א [יד ע"א]).

"מסכת" של חוטים היא קבועה ויציבה, שאם לא כן אי-אפשר לבצע את מלאכת האריגה. דלילה המקראית ידעה זאת, כאשר קבעה את שער שמשון דווקא במסכת, כדי שהוא לא יוכל להימלט. על סמך זה מובנת המשמעות המושאלת של המילה, שמתועדת בלשון האמוראים בתלמוד הירושלמי – "דבר קבוע ויציב":

דוד לא אבה, שתיקבע הלכה על שמו, "ויסך אותם לה" (שמי"ב כג 16). **ומכאן נקבעה מסכת לדורות:** "ופורץ [המלך] לעשות לו דרך [ואין ממחין בידו]" (תלמוד ירושלמי (ונציה) סנהדרין ב, ה דף כ טור ג).

שמעון בר בא בשם ר' יוחנן: "וזכרם לא יסוף מזרעם" (אסתר ט 28) – "מיכן שקבעו לה **חכמים מסכת**" (תלמוד ירושלמי (ונציה) מגילה ב, ג דף עג טור ב).

בדוגמה השנייה אין הכוונה למסכת מגילה, אלא "כמשמעה – לשון יתד תקועה, כלומר מכאן אמר שאינה עתידה להיבטל אף לימות המשיח" (מגילה ב, ד).¹²

בלשון חז"ל יש למילה הזאת גם משמעות אחרת: המשנה מכילה שישה סדרים (בבא מציעא פה ע"ב, סנהדרין קו ע"ב, נידה ח ע"א) או ערכים (פסיקתא דרב כהנא ז א),¹³ או, יותר נכון, שישה סדרים מרכיבים את המשנה. כל סדר הוא אוסף יצירות עצמאיות: "כל אחת – ספר לעצמה";¹⁴ יצירה כזאת נקראת "מסכת" או בצורה הארמית-בבלית "מסכתא",¹⁵ (שבת ג ע"ב, קיד ע"א,

8. G. Dalman, *Arbeit und sitte in palaestina*, Gütersloh, 1987 [1928-1942], v.V, p. 101; L. Koehler, V. Baumgartner and S.S. Stamm, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, Leiden 1995-2000, v.II, p. 606a.

9. Koehler, Baumgartner and Stamm (ibid), p. 605b.

10. K. Gallig, *Biblisches Reallexikon*, Tübingen, 1977, p. 537.

11. M. Sokoloff, *Dictionary of Jewish Palaestina Aramaic of the Byzantine Period*, Ramat Gan 2003, p. 354a.

12. ר' משה מרגליות, **פני משה: פירוש על תלמוד ירושלמי**, אמסטרדם תקט"ו.

13. אפשטיין (לעיל הערה 2), עמ' 980.

14. שם, עמ' 993.

15. שם, עמ' 981. המילה הארמית הזאת לא מתועדת בלהגים ארמיים אחרים, ולכן אפשר לומר, שהיא שאולה מעברית.

קיט ע"א-ע"ב; עירובין נג ע"ב; נדרים ח ע"א; בבא קמא קב ע"א; בבא מציעא כג ע"ב; שם צו ע"א; סנהדרין מט ע"א; הוריות י ע"ב; מנחות ז ע"א, ברבים "מסכתות" (בבא קמא קג ע"א), "מסכתיות" (שיר השירים רבה (וילנא) ו) או "מסכיות" (ויקרא רבה מהדורת מרגליות מצורע טז). במשנה עצמה השם הזה במשמעות הנדונה – אינו מופיע.

משמעות "יצירה ספרותית" מתועדת גם בחיבורים שהופיעו לאחר מכן:

מסכתא עלתה בידם מן הגולה ושנו בה, שקפץ להם מעשה העגל והקדים להם מעשה המשכן (שיר השירים רבה (וילנא) א).

ר' יצחק פתר קרייה בפרשיותיה של תורה, "ששים המה מלכות" (שיר השירים ו 8) – אלו ששים מסכתיות של הלכות, "ושמונים פילגשים" – אלו שמונים פרשיות שבתורת כהנים, "ועלמות אין מספר" – אין קץ לתוספות (שיר השירים רבה (וילנא) ו).

ישב ששה חדשים ואין שונה לאחוריו – נמצא מחליף חכמה זה בזה; י"ב חדש ואין שונה לאחוריו – נמצא על טהור טמא ועל טמא טהור; ח"י חדש ואין שונה – נמצא משכיח ראשי פרקים; כ"ד חדש ואין שונה לאחוריו – נמצא משכיח ראשי מסכתותיו. מתוך שמחליף חכמה זה בזה ואומ' על טמא טהור ועל טהור טמא ומשכיח ראשי פרקים יושב ודומם (אבות דרבי נתן, הוספה ב לנוסחא א פרק ו).

מהו הקשר שבין המשמעויות האלה?

בדרך כלל כיוון המענתקים הסמנטיים היא "מן המוחשי אל המופשט".¹⁶ אפשר לשער מעתק מ"מערכת החוטים בנו" – ל"חטיבת חומר ספרותי", אבל, לכאורה, אין סיבות למעתק זה, אלא להפך, השוני בין תחומי המשמעות: "חוטים שעל הנול" לבין "יחידת המשנה שבעל-פה" – גדול מאוד:

* בכל עת נארג על הנול רק בד אחד, שאר הבדים כבר הוסרו מהמתקן או טרם נארגו, ואילו תלמיד חכם – בכל רגע יודע בעל-פה חומר מגוון ויכול בנקל לעבור מיחידה אחת – לחברתה.

* אם החוטים קבועים במתקן, אי-אפשר להזיז אותם, אי-אפשר לגלול וליישר בלי פגם באריג, ואילו החומר של תורה שבעל-פה נשנה פעמים רבות, אפשר להתחיל את השינון מהתחלה, מאמצע, מכל מקום.

* אפשר לשנות את הבד הנארג רק מקצה אחד, הקצה השני מוגמר, ואילו החומר השנוי – פתוח לשינויים בכל מקום.

התשובה הסבירה ביותר על הקושיות האלה היא: אם המילה "מסכת" משמשת לשני פנים, וההוראה הראשונית והישירה שלה לא מתאימה בעליל למשמעות המושאלת "יצירה שבעל-פה" – משתמע מזה, שאנחנו לא מבינים נכון את משמעותה המושאלת. אבל אם נניח, שהמשמעות המושאלת של "מסכת" היא "יצירה כתובה" (והספרים בתקופת המשנה והתלמוד נכתבו בצורת

16. גב"ע צרפתי, העברית בראי הסמנטיקה, ירושלים תשס"א, עמ' 100 והלאה.

מגילות),¹⁷ כל הקושיות ייפתרו מאליהן.

- * לפני הקורא פתוחה כרגיל רק מגילת-ספר אחת – בדומה לנול.
- * קוראי המגילה פותחים אותה תמיד מהתחלה, והיא נגללת ונכפלת כמו בד.
- * כשם שאי-אפשר לשנות את הברך הארוג, כך גם אי-אפשר לשנות את מה שכתוב במגילה, אלא אם כן מוחקים בה אותיות, ותוצאות המחיקה הזאת יהיו ניכרות, שהרי "משנה לא זזה ממקומה".¹⁸

מכאן אפשר להסיק, שחכמים כינו בשם "מסכת" דווקא את היצירות הכתובות, אף על פי שתוכן היצירות האלה שייך ל"תורה שבעל-פה".

נדון בבעיה מצד אחר.

למה חכמינו קראו לחטיבות החומר המשנאי וליצירות הספרותיות שלהם בשם, שמשמעותו "החוטים הנארגים"? אין למעתק סמנטי זה אח ורע במסורת ישראל.

ייתכן, שהתשובה טמונה בהשפעת תרבויות שכנות: כידוע, התרבות ההלניסטית סבבה את יהודי ארץ ישראל וחדרה עמוק לתודעתם ולחיי היומיום.¹⁹ מלבד מילים שאולות רבות מיוונית ומלטינית²⁰ – חדרו לעברית גם תרגומי-שאלה,²¹ והמילה "מסכת" היא אחת מהם.

לפועל הלטיני *texo* – מתועדות במקורות העתיקים שתי משמעויות: ישרה – "לרקום, לארוג", ומושאלת – "לשלב, לערוך, לחבר יצירת שירה". גם למילה הנגזרת *textus* מתועדות שתי משמעויות: ישרה – "מרקם, מבנה", ומושאלת – "קטע הסיפור, טקסט".²² המשמעות הזאת שייכת ליצירות כתובות.

היקרויות המילה מוכיחות את זה:

tantum verba eadem qua compositione vel in textu iungantur vel in fine cludantur"

17. על כך מעידות מגילות ים המלח; ראו גם דברי המשנה: "היה קורא בספר על האסקופה, נתגלגל הספר מידו – גוללו אצלו. היה קורא בראש הגג ונתגלגל הספר מידו – עד שלא הגיע לעשרה טפחים גוללו אצלו; משהגיע לעשרה טפחים, הופכו על הכתב" (משנה, עירובין י, ג).

18. יבמות, ל ע"א; לב ע"א; קידושין כה ע"א; שבועות ד ע"א; עבודה זרה לה ע"ב; מנחות פח ע"ב; חולין לב ע"ב; קטז ע"ב.

19. י' לוי, *יהדות ויווניות בעת העתיקה: עימות או מיזוג?*, ירושלים 2000; M. Goodenough, *Jewish symbols in the Greco-Roman period*, vol. V Fish bread, and wine, New York 1956; A. Kovelman, *Between Alexandria and Jerusalem: The Dynamic of Jewish and Hellenistic Culture*, Leiden 2005; J. Kugel, *Shem in the Tents of Japhet: Essays on the Encounter of Judaism and Hellenism*, Leiden 2002; S. Lieberman, *Greek in Jewish Palestine*, New York 1942; S. Lieberman, *Hellenism in Jewish Palestine*, New York 1962; A. Olman, 'Cultural History through a Semantic Prism: The Length Measures in the Jewish Culture in the Hellenistic Time', *Review of Rabbinic Judaism*, 15 (2012), 1, pp. 99-110; V. Tcherikover, *Hellenistic Civilization and the Jews*, Philadelphia 1959.

20. S. Krauss, *Griechische und Lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum*, Berlin 1898.

21. N. De Lange, 'Greek influence on Hebrew', A.F. Christidis (ed.), *A History of Ancient Greek*, Cambridge 2007, p. 808.

22. C.T. Lewis and C. Short, *A Latin Dictionary: Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary*, Oxford 1879; J. Faccioliati, E. Forcellini and G. Furlanetto, *Totius latinitatis lexicon*, 4, Schneeberg 1835, p. 307.

[which welds the words together in the body of a period or rounds them off at the close];²³ “rem brevi textu percurram” [an affair which I shall run over briefly];²⁴ “ut ostendit textus superior” [as the preceding text has shown];²⁵ “quod contra foederum textum juvantur Armeniae” [help was given to the Armenians contrary to the provisions of the treaties];²⁶ “quorum ratio manifesta per artem collecta est veniet que suo per carmina textu” [the assembly of which is manifested by art and shall come in this song by the text].²⁷

מעתיקים סמנטיים דומים בלטינית ובלשון חז"ל – נותנים מקום להניח, שהמילה "מסכת" במשמעות "יצירה ספרותית" היא תוצאת שאילה סמנטית מלטינית לעברית,²⁸ וכמו שהמשמעות המושאלת של המילה textus בלטינית היא "חומר ספרותי כתוב", כך גם משמעותה המושאלת של המילה העברית "מסכת" הייתה "טקסט כתוב". כלומר, לכאורה, עורכי המשנה, שסידרו את המשניות הבודדות בחטיבות ספרותיות²⁹ – עשו את זה מלכתחילה בכתב. אין דברים אלה שוללים את הלימוד בעל-פה של המשנה, אלא מבהירים את נסיבות עריכתה.

23. M.F. Quintilian, *Institutio Oratoria*, trans. H. E. Butler. London 1922, 9, 4, 13.

24. Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum*, trans. J. C. Rolfe, London, 1935-1940, 15, 7, 6.

25. *ibid*, 15, 8, 1.

26. *ibid*, 27, 12, 18.

27. Marcus Manilius, *Astronomicum*, 3, 270. Retrieved from <http://www.thelatinlibrary.com/manilius.html>

28. Strack and Stemberger (above note 4), p. 110.

29. למה רבי עקיבא דומה? לפועל שנטל קופתו ויצא לחוץ. מצא חטים מניח בה, מצא שעורים מניח בה, כוסמין מניח בה, עדשים מניח בה. כיון שנכנס לביתו מברר חטים בפני עצמן, שעורים בפני עצמן, פולין בפני עצמן, עדשים בפני עצמן. כך עשה ר' עקיבא ועשה כל התורה טבעות טבעות (אבות דרבי נתן גוסהא א פרק יח).